Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 33-38
УДК: 347.151(477:430)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-7>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Кравченко, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-3909-4599

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ НІМЕЦЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Досліджено право людської гідності крізь призму німецької правової доктрини. Використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема діалектичної логіки, порівняльно-правовий і системно-структурний. Проаналізовано вітчизняну та німецьку юридичну літературу, присвячену праву людської гідності, зокрема праці С. фон Пуффендорфа, І. Канта та Г. Дюрінга. Константовано, що німецька юридична думка сформувала фундаментальне вчення про право людської гідності. Це вчення почало формуватися у Німеччині ще за доби Ренесансу, а системного вигляду набуло у працях німецького дослідника С. фон Пуффендорфа.

З'ясовано, що право людської гідності в межах німецького вчення про фундаментальні права людини розкривається через низку його характеристик, є фундаментом соціальної цінності та поваги до людини і забороняє перетворювати людину на об'єкт у державних процедурах. Зазначено, що людська гідність – це не тільки індивідуальна характеристика окремої приватної особи, а й людини як виду, і кожен володіє нею незалежно від своїх характеристик, досягнень і соціального статусу. Вона належить і тому, хто не може діяти розумно через фізичний або психічний стан, її не втрачають навіть через негідну поведінку, наприклад через вчинення злочину.

Акцентовано увагу на тому, що німецька юридична наука умисно не дає остаточного визначення права людської гідності, а лише надає розгорнутий перелік вимог щодо його охорони, оскільки будь-яке визначення не може забезпечити абсолютний захист цього права людини. Інакше кажучи, нормативне його визначення неодмінно призведе до ситуації, коли воно не зможе захистити людську гідність окремої приватної особи або навіть буде юридичною підставою для її обмеження. У цій частині німецький підхід до дефініції права людської гідності суттєво відрізняється від вітчизняного, адже для вітчизняної науки та практики правотворчості цілком логічним є інший підхід, зокрема формування чітких і вичерпних дефініцій юридично значущих явищ і категорій.

Установлено, що право людської гідності, згідно із німецьким вченням про фундаментальні права людини, має охоронятися будь-яким способом у межах будь-яких відносин. З'ясовано, що суттєвий вплив на формування німецького вчення про право людської гідності мав негативний досвід порушень цього права режимом нацистів. Це пов'язано із тим, що охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин.

Ключові слова: людська гідність, фундаментальне право людини, учення про права людини, держава, законодавство.

ВСТУП. З моменту прийняття Конституції України почалася активна діяльність, спрямована на пізнання сутності, системи та змісту прав і свобод людини. Один із напрямів досліджень був присвячений такому фундаментальному праву людини, як право людської гідності. На сьогодні існують численні вітчизняні дослідження, які намагаються розкрити сутність цього права людини, визначити його місце у системі прав людини і громадянина. Вагомий внесок у осмислення цього права людини зробили такі видатні вітчизняні дослідники, як О. І. Анісімов, А. М. Колодій, М. В. Савчин, І. В. Саприкіна, Р. О. Стефанчук, П. М. Рабінович, А. О. Церковна, Н. Г. Шукліна та ін. Незважаючи на те, що ці дослідження є ґрунтовними, маємо все ж такі констатувати, що вони виконані переважно крізь призму аналізу вітчизняної наукової літератури й підготовлені фахівцями, які представляють різні наукові школи. Це виключає формування консолідованої позиції, не забезпечує достатнього врахування європейських доктринальних підходів і орієнтації на європейську практику правозастосування. З огляду на це необхідно звернутися до найкращих зразків європейських трактувань права людської гідності, які виконані насамперед німецькими дослідниками. Саме вони сформували, на наш погляд, надзвичайно глибокий, логічний і системний підхід до розкриття сутності права людської гідності. З цього і випливає мета нашого дослідження.

Метою статті є пізнання права людської гідності крізь призму німецької правової доктрини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Право людської гідності в Німеччині почали системно досліджувати за доби Ренесансу. Хоча сама концепція людської гідності має глибше коріння. Підвалини цієї концепції можна знайти у християнстві, іудаїзмі та буддизмі, а також у працях античних філософів. Саме тут були сформо-

вані визначальні ідеї, які надалі вплинули на формування концепції людської гідності. Ідеться про: 1) ідею того, що будь-яка людина є образом Бога, а отже, ідею рівності будь-якої людини як творіння Божого незалежно від будь-яких ознак; 2) ідею природних прав, які належать кожній людині; 3) ідею різної природи людини й решти істот, наприклад тварин. Так, Цицерон обґрунтовував ідею того, що гідність є однією із властивостей, яка належить саме людині [1, с. 130], до того ж кожній людині [1, с. 135].

Проте до доби Ренесансу концепція людської гідності не мала цілісного вигляду. Формування цілісної концепції пов'язано з іменем Самуеля фон Пуффендорфа. На становлення його наукових поглядів суттєво вплинуло християнство, адже він був сином лютеранського пастора. Крім того, учений був добре обізнаний із філософією Стародавньої Греції та Риму. Світоглядні позиції Пуффендорфа також формували праці Е. Вайгеля, Г. Гроція, Т. Гобса [2, с. 537].

Учений таким чином пояснює людську гідність: "Людина має найвищу гідність, тому що в неї є душа, яка відрізняється світлом розуму, здатністю мати судження про речі та приймати вільно рішення і знає багато мистецтв" [3, с. 355]. Таким чином, Пуффендорф пояснює концепцію гідності людини через:

- ідею існування в кожній людині душі;
- існування в кожній людині розуму;
- існування в кожного свободи вибору.

Наступна віха розвитку концепції людської гідності пов'язана з ім'ям "батька" німецької класичної філософії Іммануїла Канта. Учення І. Канта не було спеціально орієнтоване на розвиток концепції людської гідності. Однак ученим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння людської гідності та

принципів, на яких вона має функціонувати. У цілісному вигляді ці ідеї були втілені у праці "Grundlegung zur Metaphysik der Sitten" – "Основи метафізики моралі", яка була видана у 1785 році [4].

Учення І. Канта про людську гідність є доволі складним, адже воно є частиною його загального вчення про моральну філософію. Вихідними принципами, на яких побудоване це вчення, є:

- Принцип поваги до будь-якої людини. Учений зазначав: "Належність до людського роду є достатньою підставою для того, щоб мати право на повну повагу людської гідності" [4, с. 130].

- Визнання права на існування будь-якої людини.

- Визнання рівності всіх людей. І. Кант наголошує: "... тільки люди, і тільки вони є розумними істотами та можуть вимагати поваги" [4, с. 145].

Для вченого людина є "метою в собі". Вона ніколи не повинна стати "засобом для досягнення мети" [4, с. 150]. Якщо говорити конкретніше, то І. Кант визначає кожну людину як особистість – носія людської гідності, яка є абсолютною цінністю. Таким чином, людська гідність протиставляється речам, які мають відносну цінність, оскільки можуть бути замінені аналогічними цінностями або їхніми еквівалентами. Тільки речі можуть використовуватися як засоби для досягнення відповідних цілей. Отже, спроба використання людиною людини як засобу для досягнення власних цілей, наприклад через рабство, дискримінацію, шахрайство, є порушенням морального закону та людської гідності.

Варто окремо зазначити те, що вчення І. Канта про людську гідність має важливе практичне значення й активно використовується у правозастосовній практиці. Саме його вчення мало вирішальне значення під час дискусії, яка відбувалася в Німеччині у 1990-х роках навколо питань про генну інженерію, пренатальну діагностику та аборти. Ідеться про такі аспекти, як досліді над ембріонами людини, клонування, генна модифікація людини тощо. Саме вчення Канта стало аргументом щодо абсолютного захисту людської гідності, навіть на внутрішньоутробній стадії життя майбутньої людини. Ідеться про захист гідності ембріона людини, який був утілений у Федеральному законі "Про захист ембріонів" [5]. Саме тут ми бачимо його тезу про ставлення до людини як до мети, а не як до засобу.

Крім того, учення І. Канта активно використовується судовою владою Німеччини. Так, загальновідоме визначення Федерального Конституційного суду Німеччини 1977 року у справі про довгочасне ув'язнення: "...люди завжди мають залишатися самоціллю" [6]. Такий підхід застосовується в Німеччині у кожній галузі права щодо захисту будь-якого права людини.

Важливим етапом розвитку вчення про право людської гідності стало закріплення окремих його елементів на рівні Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) (Німецького цивільного уложення) [7]. Розділ 1 книги 1 BGB присвячений правовому статусу фізичної особи [7]. Звичайно, юридична техніка та логіка побудови нормативного матеріалу у BGB відрізняється від того, що ми звикли бачити у вітчизняному законодавстві та зокрема у ЦК України як фундаментальному кодексі приватного права. Проте саме з Німецького цивільного уложення починається історія єдиного кодифікованого цивільного законодавства Німеччини. BGB був схвалений бундесратом 14 липня 1896 року, підписаний імператором Вільгельмом II 18 серпня 1896 року та був офіційно оприлюднений у офіційному друкованому виданні імпе-

рії "Рейхсгезетсблатт" 24 серпня 1896 року. Юридичної чинності BGB набув із 1 січня 1900 року [8].

У контексті аналізу права людської гідності BGB нам цікаве із двох причин. По-перше, у ньому було вперше для всіх земель Німеччини врегульовано правовий статус фізичної особи. Комплексно це регулювання здійснено на рівні розділу 1 книги 1 BGB, яка має досить нетипову для вітчизняної юриспруденції назву "Фізичні особи, споживачі, підприємці" [7]. Цікавим є також змістове наповнення цього розділу BGB. Тут ми можемо віднайти тематично різноманітні норми, які регулюють різні аспекти правового статусу фізичної особи, зокрема: § 1 – "Початок дієздатності"; § 2 – "Повноліття"; § 7 – "Місце проживання"; § 8 – "Доміцилій, не повністю здатний до здійснення підприємницької діяльності"; § 9 – "Резиденція солдата"; § 11 – "Резиденція дитини"; § 12 – "Право на ім'я"; § 13 – "Споживач"; § 14 – "Підприємець" [7].

Звичайно, такий підхід до логіки побудови нормативного матеріалу є незвичним для вітчизняної юриспруденції та може здатися навіть безсистемним. Однак у такій побудові нормативного матеріалу BGB існує внутрішня логіка.

Другий аспект, який може становити для нас інтерес у контексті дослідження вчення про право людської гідності, є її приватноправове забезпечення державою (також не зовсім зрозуміла та звична для вітчизняної науки ідея). Справа полягає у тому, що наука цивільного права розглядає право людської гідності як особисте немайнове право, яке забезпечує соціальне буття фізичної особи. Така позиція нормативно закріплена у главі 22 книги 2 ЦК України. У вітчизняній юридичній літературі ми можемо знайти наукові позиції, згідно з якими, якщо йдеться про особисте немайнове право фізичної особи, то воно здійснюється самостійно на власний розсуд його носієм, а суб'єкти публічної влади мають забезпечувати його реалізацію [8]. Ця ідея є в цілому слушною, однак гарантування, забезпечення, у тому числі особистих немайнових прав фізичної особи, переноситься виключно у площину публічно-правових відносин між суб'єктом публічної влади та приватною особою.

Якщо ж говорити про німецький підхід, то забезпечення державою права людської гідності не обмежується лише тими нормами, які безпосередньо стосуються цього права або регулюють відносини між публічною адміністрацією та приватними особами з приводу його гарантування, забезпечення й охорони. Забезпечення права людської гідності з боку держави може мати опосередкований характер, наприклад через приватноправове регулювання інших прав і свобод людини, а також інших видів правовідносин, які так чи інакше торкаються гарантування чи забезпечення права людської гідності. У німецькій літературі наводиться цікавий приклад забезпечення права людської гідності через правове регулювання державою на рівні BGB договірних відносин, які виникають із приводу найму житла [9, с. 31]. Забезпечення права людської гідності в межах такого нормативного регулювання вбачається у встановленні державою у § 535 BGB низки норм, які захищають людську гідність наймача: вимоги щодо якості житлового приміщення, яке надається за договором найму; обов'язок ремонтувати житлове приміщення наймодавцем; підстави для часткового чи повного звільнення від сплати орендної плати; підстави для дострокового припинення договору найму за ініціативою наймача та ін. [7].

Отже, як проміжний висновок можемо констатувати те, що Німеччина шукає будь-які способи гарантування

права людської гідності, як і решти прав і свобод людини. При цьому таке гарантування здійснюється не тільки в контексті безпосереднього захисту людської гідності, а й у контексті опосередкованого захисту цього права через нормативне регулювання державою будь-яких суспільних відносин, які так чи інакше торкаються права людської гідності.

Важливим етапом, який істотно вплинув на формування вчення про право людської гідності, була доба націонал-соціалізму в Німеччині у 30–40 роках XX століття. Ця сторінка історії Німеччини важлива тим, що в ній присутні найстрашніші за всю історію людства приклади порушення права людської гідності. Її вивчення є передумовою для попередження подібних порушень у майбутньому.

Логічно постає запитання про те, а в чому ж, власне, ці порушення виявлялися? Після отримання влади 30 січня 1933 року націонал-соціалісти поступово призупинили дію Конституції Вермахтського рейху 1919 року. Замість її положень було запроваджено нові правові принципи. Ідеться про заборону інших політичних партій, культ лідера, расистську й антисемітську ідеологію, яка була заснована на ідеї "життєвого простору" тощо. Було переглянуто й розуміння людської гідності. Фактично в людській гідності було відмовлено євреям, інвалідам, сексуальним меншинам, циганам (ромам), представникам певних релігійних спільнот (Свідкам Іегови). Окремі німецькі дослідники запитують: "Як і на підставі чого було знищено гідність народу за націонал-соціалізму, як держава виправдовувала ці дії?" [10, с. 3].

Найжахливішим у цій ситуації було те, що позбавлення права людської гідності мало юридичне підґрунтя. Інсценована пожежа у Рейхстазі 27 лютого 1933 року, яка була організована націонал-соціалістами, призвела до запровадження Указу Президента "Про захист народу та держави". Цим Указом, власне, і була обмежена ст. 56 Конституції Вермахту 1919 року, у якій визначалися основні права і свободи німців. Підставою для таких заходів була розповсюджена націонал-соціалістами інформація про спробу захоплення державної влади у Німеччині комуністами та запровадження у країні режиму на кшталт СРСР. Зважаючи на це, більшість населення Німеччини погодилася на обмеження своїх основних прав і не чинила опір діям націонал-соціалістів.

Націонал-соціалізм приніс нову ідеологію, яка була расистською за своєю суттю. Роль ворога нації у такому випадку почали відігравати представники семітської раси, насамперед євреї. Варто зазначити, що боротьба проти євреїв та інших ворогів нацистського режиму велася не тільки ідеологічними методами, а й суто юридичними та фізичними. Так, першим кроком цієї боротьби було прийняття Закону "Про відновлення професійної державної служби" від 7 квітня 1933 року [11]. Цим законом євреїв і представників інших політичних течій, які були політичними опонентами націонал-соціалістів, було відсторонено від державної служби. Юридичною підставою такого відсторонення був так званий "арійський абзац", згідно з яким будь-який державний службовець мав обов'язково надати докази його належності до арійської раси [12, с. 42]. Як наслідок застосування цього закону з державної служби у Німеччині були звільнені всі євреї та представники політичних течій, які не були лояльні до націонал-соціалістів.

Наступним кроком, спрямованим проти "ворогів" націонал-соціалізму, були так звані "Нюрнберзькі расистські закони". Ідеться насамперед про два закони, зок-

рема Reichsbürgergesetz (Закон "Про громадянина Рейху") від 15 вересня 1935 року та Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (Закон "Про охорону німецької крові та німецької честі") від 15 вересня 1935 року [13]. Згідно із першим законом громадянином Рейху міг бути лише той, хто мав "німецьку або споріднену до неї кров і своєю поведінкою доводив бажання і здатність віддано служити німецькому народові і рейху" [13]. Таке формулювання давало юридичну підставу для позбавлення німецького громадянства насамперед євреїв та циган. Другий закон унеможлилював шлюби між євреями та німцями. Якщо такі шлюби укладалися за кордоном, то вони визнавалися недійсними. Євреїв зобов'язували носити кольори єврейської символіки. У випадку невиконання цього припису згідно з п. 1 § 5 цього закону вони мали бути відправлені на каторжні роботи [13]. Згідно з п. 1 § 4 названого закону євреї не могли бути громадянами Рейху. Вони не мали права голосу у вирішенні політичних питань, їм було заборонено займати державні посади [13]. Якщо євреї був державним службовцем, то він мав піти у відставку після 31 січня 1935 року [13]. Як наслідок, євреї та інші "вороги" Рейху мали менше прав, ніж тварини.

Націонал-соціалісти намагалися відокремити євреїв, сексуальні меншини, циган та інших "ворогів" від решти німців. Для цього була побудована розгалужена система концентраційних таборів, у яких ув'язнених примушували до праці. Після Вензанської конференції 20 січня 1942 року було прийнято рішення про примусове вбивство понад 6 млн євреїв та інших "ворогів" у концентраційних таборах і таборах смерті [14].

Націонал-соціалісти також боролися із вадами представників "арійської раси". Так, 14 липня 1933 року було прийнято Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses (Закон "Про попередження народження нащадків зі спадковими захворюваннями") [15]. Цей закон передбачав примусову стерилізацію розгалуженої системи представників арійської раси. Ішлося про німців, хворих на шизофренію, спадкову епілепсію, слабумство, спадкову глухоту чи сліпоту, фізичні вади розвитку тощо. За час дії цього закону було примусово стерилізовано понад 400 тис. осіб і вбито більше 200 тис. інвалідів у Рейху та на окупованих територіях [15].

Дослідження порушення права людської гідності в Німеччині за доби націонал-соціалізму має важливе практичне значення. Адже охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин. Тому цей негативний досвід порушення права людської гідності має стати фундаментом для попередження подібних порушень у майбутньому.

Значний внесок у розвиток учення про право людської гідності зробили німецькі вчені після Другої світової війни. Особливе місце серед них займає професор конституційного права Тюбінгенського університету Гюнтер Дюріг. Разом із Р. Херцогом і Т. Маунцем вони розробили принципово новий підхід до тлумачення ст. 1 Основного закону ФРН, де, власне, конституційно закріплене право людської гідності [16].

Важливо звернути увагу на те, що систему своїх поглядів учений сформував ще у 1956 році та виклав у статті "Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes" ("Принцип людської гідності. Проект

практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні з ч. 2 ст. 19 Основного Закону") [17].

Сутність учення про людську гідність Г. Дюріґа розкривається, по-перше, через систему його поглядів на саму людську гідність як невід'ємну властивість будь-якої людини, по-друге, через те, які зобов'язання вона породжує для держави.

Якщо говорити про перший аспект, то людська гідність розглядається вченим як "нормативне твердження об'єктивного конституційного права про те, що людська гідність є недоторканною, містить ціннісне висловлювання, в основі якого ... лежить твердження про факт дійсності" [17, с. 117]. Отже, людська гідність має об'єктивний характер. Інакше кажучи, констатується той факт, що вона існує як об'єктивне явище. Адже "Кожна людина є людиною внаслідок свого духу, і це відрізняє її від безособової природи і дозволяє їй на свій власний розсуд усвідомлювати саму себе, самовизначатись і формувати себе та навколишнє середовище" [17, с. 118].

Людська гідність виключає можливість перетворення людини на об'єкт. Так, учений наголошував на тому, що "людська гідність не має бути перетворена на розмінну монету щоденної казуїстики, тим самим перетягуючи святилища на подвір'я" [18, с. 75]. Отже, людська гідність перебуває під загрозою, якщо людину перетворюють на об'єкт, принижують її статус до простого засобу, "розмінної величини". Ідеться про деградацію, приниження людини до рівня речі, яка повністю і загалом може бути "охоплена" (статистикою, відомчими звітами), установлена (тими чи іншими державними органами), зареєстрована, їй можна "промити мізки", її можна перевести, використати, замінити, а то й виселити (тобто вигнати зі свого середовища існування) [18, с. 75].

Людська гідність належить кожному незалежно від віку, статі, раси, віросповідання, політичних переконань та інших ознак. Вона є невід'ємним, невідчужуваним природним правом кожної людини. Свою гідність людина не може втратити, наприклад, через скоєння злочину або аморального вчинку. Якщо говорити конкретніше, то Г. Дюріґ вибудував розгалужену систему носіїв права людської гідності. На підставі таких критеріїв, як внутрішня та зовнішня свобода (право творити себе і довілля), а також принципу рівності людської свободи (кожна людина володіє цією свободою, а отже, є такою як усі) учений пояснював специфіку реалізації права людської гідності в різних суб'єктах права. Правом людської гідності він наділяв навіть психічно хворих людей, злочинців, ненароджену людину (ембріон/плід), мертву людину [18, с. 73, 74].

На думку Г. Дюріґа, загальна людська самоцінність гідності не залежить від її реалізації конкретно людиною. Втручання як таке може порушувати людську гідність, навіть коли людина ще не народилась або вже мертва [18, с. 74]. Помилковою, некоректною є постановка питання в межах цивільно-правового мислення, орієнтованого на пошук і обґрунтування правових претензій у міжлюдських відносинах, про те, з якого моменту і допоки конкретна людина в юридичному сенсі як носій свого власного права має право на захист гідності, передбачене частиною I ст. 1 Конституції Німеччини, оскільки, як зазначає Г. Дюріґ, "...той, хто був зачатий людьми і хто був людиною, той бере участь у творенні гідності людини" [18, с. 74]. Відповідно право на людську гідність поширюється на плід людини, а також на тіло людини після її смерті.

Як заклик до пильності й водночас приклад, що засперігає від знеособлення, деперсоналізації, приниження

людини аж до стану об'єкта, слід розцінювати процес штучного запліднення. На думку дослідника, гетерологічне запліднення (невідомим донором сперми), безсумнівно, є порушенням людської гідності як такої. Возведення неприродності в систему принижує дитину, тавруючи її як "дитину із пробірки", гомункула, і водночас принижує батька як "змінну величину". Від матері очікують, що вона вважатиме любов і акт дітонародження не необхідним – таким, який можна замінити, зрештою як і чоловіка, якого також можна замінити [18, с. 82].

Людська гідність є об'єктивно існуючою, абсолютною цінністю, яка перебуває під абсолютним захистом. Інакше кажучи, учений вважав, що право людської гідності не має обмежуватися іншими основними правами й не може "зважуватися", тобто воно за жодних умов не може поступитися іншим основним правам людини або іншим цінностям [17, с. 118].

Для того щоб зрозуміти сутність останньої тези, ми пропонуємо розглянути такий приклад. Терорист закладає вибухівку в житлових кварталах міста. У випадку, якщо ці вибухові пристрої спрацюють, будуть значні людські жертви серед цивільного населення. Правоохоронні органи виявляють цього терориста і намагаються з'ясувати, де він закрив вибухові пристрої. Терорист відмовляється називати ці місця. Із його слів стало відомо, що на пристроях установлені детонатори, які найближчим часом вибухнуть. Запитання: чи можуть правоохоронні органи застосовувати тортури до терориста, аби виявити місцезнаходження вибухових пристроїв? Якщо подивитися на ситуацію з позиції захисту права людської гідності, то йдеться про таке: чи допустимо поступитися недоторканністю права людської гідності з метою захисту життя і здоров'я інших людей, які, імовірно, постраждають від вибухових пристроїв, що їх закрив терорист? Якщо розглядати ситуацію з позиції вчення Г. Дюріґа, то винятків бути не може, навіть щодо абсолютного захисту права людської гідності терориста. Таким чином, право людської гідності буде завжди мати перевагу перед будь-яким іншим правом людини. Виключається будь-яке відступлення від цього принципу.

Другий аспект вчення Г. Дюріґа виявляється в тому, які зобов'язання право людської гідності накладає на державу. Учений вважав, що в абзаці 1 ст. 1 Основного закону ФРН було закріплене не просто "звичайне фундаментальне право", а скоріше обов'язковий стандарт для всіх дій держави, який визначає та обмежує цілі держави, її завдання, а також визначає легітимність держави і права в цілому [17, с. 119]. Наведена наукова позиція Г. Дюріґа, на наш погляд, комплексно визначає сутність обов'язку держави щодо абсолютного захисту людської гідності будь-якої людини.

Досить складно детально окреслити всі напрями захисту людської гідності з боку держави. Однак це не виключає можливості хоча б у загальних рисах визначити загальні принципи, які покладено в основу абсолютного захисту людської гідності з боку держави.

- Людина за жодних обставин не може втратити статус суб'єкта. Інакше кажучи, кожна людина має право, щоб до неї ставилися як до суб'єкта, а не як до об'єкта під час розгляду її справи в будь-яких державних органах. Г. Дюріґ зазначав: "Порушенням, яке суперечить людській гідності як такій, є перетворення конкретної людини на об'єкт державної процедури" [18, с. 76]. Звідси випливає, що людина має право брати участь у такому розгляді й активно, у межах, визначених законодавством, впливати на нього.

• Людина за жодних обставин не може зазнавати насилля з боку держави. Виключені тортури від імені держави; примусова праця; покарання, які принижують гідність людини. Як приклад порушення права людської гідності вчений наводить процедуру встановлення істини у кримінальному правосудді шляхом фізичного примусу або через використання хімічних або психотехнічних засобів, які дозволяють помістити людину у стан виключення або спотворення її волі й використати як "машину, що зареєструвала" власні об'єктивні відчуття і пам'ять про події [18, с. 76].

• Не може бути жодною вибірковою з боку держави щодо гарантування та захисту права людської гідності.

• Обов'язок держави – забезпечити всім прожитковий мінімум як передумову гідного життя. Дослідник зазначав: "...людська гідність як така також порушується, коли людина змушена існувати в економічних умовах життя, як і принижують її до стану об'єкта" [18, с. 80].

• Держава в усіх своїх діях має виходити з принципу рівності та братерства людей, незважаючи на реальні відмінності між ними тощо.

Учення Г. Дюрінга стало підґрунтям для тлумачення людської гідності Федеральним конституційним судом Німеччини. Якщо певним чином підсумовувати його рішення, що присвячені тлумаченню людської гідності, то можна зазначити такі характеристики:

• кожна людина має людську гідність як особистість, незалежно від її характеристик, фізичного або психічного стану, роботи і соціального статусу; вимога цінності та поваги (до людської гідності) притаманна людині виключно завдяки тому, що вона є людиною; цінність і повага (до людської гідності) існують незалежно від характеристик людини, її фізичних або розумових здібностей, талантів та соціального статусу (BVerfGE 87, 209; BVerfGE 96, 375) [19, 20];

• вона (людська гідність) не може бути відібраною у людини (BVerfGE 87, 209) [19];

• захист людської гідності не залежить від тривалості життя людини (BVerfGE 30, 173) [21];

• людина має право на повагу до своєї гідності навіть після смерті.

ВИСНОВКИ. За століття досліджень німецька юридична думка сформувала фундаментальне вчення про право людської гідності. Це вчення почало формуватися в Німеччині, на відміну від України, ще за доби Ренесансу. Його підґрунтям стали ідеї, які були сформовані насамперед у межах християнства. Уперше системного вигляду це вчення набуло у працях німецького дослідника Самуеля фон Пуффендорфа.

Нині право людської гідності в межах німецького вчення про фундаментальні права людини розкривається через низку його характеристик. Право людської гідності є фундаментом соціальної цінності та поваги до людини. Воно забороняє перетворювати людину на об'єкт у державних процедурах. Людська гідність – це не тільки індивідуальна гідність окремої приватної особи, а також гідність людини як виду. Кожна володіє нею незалежно від його характеристик, досягнень і соціального статусу. Вона належить і тому, хто не може діяти розумно через фізичний або психічний стан. Людську гідність не втрачають навіть через негідну поведінку, наприклад через вчинення будь-якого злочину. Нікого не можна позбавити людської гідності.

Німецька юридична наука умисно не дає остаточного визначення права людської гідності. Вона лише визначає розгорнутий перелік вимог щодо охорони цього фу-

ндаментального права людини. Причиною є те, що будь-яке визначення не може забезпечити абсолютний захист цього права людини. Інакше кажучи, таке нормативне визначення права людини неодмінно призведе до ситуації, коли воно не зможе захистити людську гідність окремої приватної особи або навіть буде юридичною підставою для її обмеження. У цій частині німецький підхід до дефініції права людської гідності суттєво відрізняється від підходу в Україні, адже для вітчизняної науки і практики правотворчості цілком логічним є інший підхід, зокрема формування чітких і вичерпних дефініцій юридично значущих явищ і категорій.

Право людської гідності, згідно з німецьким ученням про фундаментальні права людини, має охоронятися у будь-який спосіб у межах будь-яких відносин. Тому держава, навіть регулюючи приватноправові відносини, має захищати право людської гідності. Цей захист, наприклад, може здійснюватися через установлення низки обов'язків наймодавця щодо забезпечення якості житла, яке здається у найм; захисту наймача від безпідставного виселення з орендованого житла; установлення підстав для звільнення наймача від сплати орендної плати.

Суттєвий вплив на формування німецького вчення про право людської гідності мав негативний досвід порушень цього права режимом нацистів. Це пов'язано з тим, що охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин. На жаль, аналогічний досвід України мало аналізується в наукових дослідженнях, присвячених праву людської гідності. На наш погляд, аналіз українського досвіду порушення права людської гідності має стати фундаментом для попередження подібних порушень цього фундаментального права людини в Україні в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Volp U. Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche. Brill, Leiden/Boston, 2006. 466 s.
2. Schermaier M. J. Die Bestimmung des wesentlichen Irrtums von den Glossatoren bis zum BGB. Böhlau Verlag Wien, 2000. 789 s.
3. Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart. C. H. Beck. München, 2001. 626 s.
4. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. URL: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa04/385.html> (дата звернення: 17.04.2020).
5. Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz – ESchG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html> (дата звернення: 17.04.2020).
6. BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html> (дата звернення: 17.04.2020).
7. Эннекперус Л. Курс германского гражданского права / пер. с нем. под ред. Д. М. Генкина и И. Б. Новицкого. Москва, 1949. Т. 1, полутом 1. С. 429.
8. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика європейського суду. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 157–163.
9. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar. Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s.
10. Hahn S. Die Menschenwürde im Nationalsozialismus. Von Zwangssterilisationen bis hin zur Massenmordung. Seminararbeit, 2010. 16 s.
11. Reichsgesetzblatt vom 7. April 1933 auf der Seite der Österreichischen Nationalbibliothek. URL: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1933&page=300&size=45> (дата звернення: 17.04.2020).
12. Longerich P. Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung. München, 1998. 772 s.
13. Nürnberger Gesetze. URL: http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/QuellenDokumente/N%C3%BCmberger%20Gesetze.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 17.04.2020).
14. Menschenrechte im Nationalsozialismus. URL: https://www.univie.ac.at/igl.geschichte/ws2010-2011/Handout_Bergkirchner.pdf (дата звернення: 17.04.2020).
15. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, 14. Juli 1933. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0136_ebn&l=de (дата звернення: 17.04.2020).
16. Grundgesetz : Kommentierung der Artikel 1 und 2 Grundgesetz / von Günter Dürig. München : Beck, 2003. 340 s.
17. Dürig G. Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. 1 in

Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes. Archiv des öffentlichen Rechts. Vol. 81 (N.F. 42), No. 2 (1956). S. 117-157.

18. Гідність людини. Що ми розуміємо під "гідністю", "людиною" та "людською гідністю"? Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України: матеріали міжнародного наук.-практ. семінару. Київ, 2016. 212 с.

19. BVerfGE 87, 209 – Tanz der Teufel. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv087209.html> (дата звернення: 17.04.2020).

20. BVerfGE 96, 375 – Kind als Schaden. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv096375.html> (дата звернення: 17.04.2020).

21. BVerfGE 30, 173 – Mephisto. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv030173.html> (дата звернення: 17.04.2020).

References:

1. Volp U. Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche. Brill, Leiden/Boston, 2006. 466 s. (in German).

2. Schermaier M. J. Die Bestimmung des wesentlichen Irrtums von den Glossatoren bis zum BGB. Böhlau Verlag Wien, 2000. 789 s. (in German).

3. Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart. C. H. Beck. München, 2001. 626 s. (in German).

4. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. URL: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa04/385.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

5. Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz – ESchG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

6. BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

7. Ennektserus L. Kurs germanskogo grazhdanskogo prava [The course of German civil law] / Per. s nem. pod red. D. M. Genkina i I. B. Novitskogo. Moskva, 1949. T. 1, polutom 1. S. 429.

8. Kokhanovs'ka O.V. Problemy realizatsiyi prava na svobodu peregovornykh v Ukraini i praktyka yevropeys'koho sudu [Problems of exercising the right to freedom of movement in Ukraine and the practice of the European Court of Justice]. Chasopys tsyvilistyky. Vyp. 18, 2015. S. 157-163.

9. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar. Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s. (in German).

10. Hahn S. Die Menschenwürde im Nationalsozialismus. Von Zwangssterilisationen bis hin zur Massenerschöpfung. Seminararbeit, 2010. 16 s. (in German).

11. Reichsgesetzblatt vom 7. April 1933 auf der Seite der Österreichischen Nationalbibliothek. URL: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1933&page=300&size=45> (date of request: 17.04.2020). (in German).

12. Longerich P. Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung. München, 1998. 772 s. (in German).

13. Nürnberger Gesetze. URL: http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/QuellenDokumente/N%C3%BCrnberger%20Gesetze.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (date of request: 17.04.2020). (in German).

14. Menschenrechte im Nationalsozialismus. URL: https://www.univie.ac.at/igl.geschichte/ws2010-2011/Handout_Bergkirchner.pdf (date of request: 17.04.2020). (in German).

15. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, 14. Juli 1933. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0136_ebn&l=de (date of request: 17.04.2020). (in German).

16. Grundgesetz : Kommentierung der Artikel 1 und 2 Grundgesetz / von Günter Dürig. München : Beck, 2003. 340 s. (in German).

17. Dürig G. Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes. Archiv des öffentlichen Rechts. Vol. 81 (N.F. 42), No. 2 (1956). S. 117-157. (in German).

18. Hidnist' lyudyny. Shcho my rozumiemo pid "hidnistyu", "lyudynoyu" ta "lyuds'koyu hidnistyu"? [Dignity of man. What do we mean by "dignity", "man" and "human dignity"?] Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho seminaru "Lyuds'ka hidnist' u pravi Pol'shchi ta Ukrayiny". Kyiv, 2016. 212 s. (in Ukrainian).

19. BVerfGE 87, 209 – Tanz der Teufel. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv087209.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

20. BVerfGE 96, 375 – Kind als Schaden. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv096375.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

21. BVerfGE 30, 173 – Mephisto. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv030173.html> (date of request: 17.04.2020). (in German).

Received: 24/04/2020

Accepted: 30/05/2020

M. Kravchenko, PhD (Law), Senior researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HUMAN DIGNITY THROUGH THE PRISM OF THE GERMAN LEGAL DOCTRINE

The article studies the right to human dignity through the prism of German legal doctrine.

During the research, a wide range of general scientific and special legal methods of scientific cognition has been used, in particular: methods of dialectical logic, comparative legal and system-structural methods.

The paper analyses domestic and German legal resources on the right to human dignity, in particular the works of S. von Puffendorf, I. Kant and G. Dürig.

As a result of the study, the author states that the German legal opinion formed the fundamental doctrine of the right to human dignity. This doctrine began in Germany, back in the Renaissance. For the first time, it was systematized in the works of a German researcher S. von Puffendorf.

The article illustrates that human dignity is revealed in the German doctrine of fundamental human rights through a number of characteristics. The right to human dignity is the foundation of social value and respect for human beings. It prohibits the conversion of a person to an object in state procedures. Human dignity is not only the individual dignity, but also the dignity of a person as a species. Everyone possesses it regardless of its characteristics, achievements and social status. It also belongs to someone who cannot act reasonably because of his or her physical or mental state. They do not lose their human dignity even through "unworthy" behaviour, for example, by committing any crime. No one can be deprived of human dignity.

Attention is drawn to the fact that German law does not intentionally give a definitive definition of the right to human dignity. It merely defines a comprehensive list of requirements for the protection of this fundamental human right. The reason for this is that any definition cannot guarantee the absolute protection of this human right. In other words, such a normative definition of this human right will inevitably lead to such a situation where it cannot protect the human dignity of an individual or even be the legal basis for its restriction. In this part, the German approach to the definition of the right to human dignity differs significantly from the domestic approach, since for the national science and practice of lawmaking it is quite logical to take a different approach, in particular to formulate clear and comprehensive definitions of legally significant phenomena and categories.

It has been established that, according to the German doctrine of fundamental human rights, human dignity must be protected in any way within any relationship.

It was found that the German Nazis had a negative influence on the German doctrine of the human dignity. This is due to the fact that the protection of human dignity was not built around what was allowed to be done, but about what was forbidden under any circumstances.

Keywords: human dignity, a fundamental human right, a human rights doctrine, a state, legislation.